

THEORETICAL FOUNDATIONS OF EDUCATIONAL METHODS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Berdiyeva Nilufar Axatovna

Master's Student, Oriental University, Specialty 70410801 – Management
(Educational Management)

Abstract

This thesis synthesizes the philosophical-epistemological, psychological, didactic, and organizational foundations of teaching methods in higher education. An integrative review distinguishes a method from a technique, technology, tool, and instructional format. The author proposes an Outcome-Content-Activity-Environment-Evidence model. Method effectiveness is attributed to alignment among the intended outcome, student activity, and assessment evidence rather than to novelty alone.

Keywords

higher education, teaching method, didactics, constructive alignment, active learning, course design.

OLIY TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIM METODLARINING NAZARIY ASOSLARI

Berdiyeva Nilufar Axatovna

Oriental universiteti 70410801 – Menejment (ta'lim menejmenti) mutaxassisligi
magistranti

Korporativ e-mail: nilufaraxatovna@gmail.com Telefon: +998 (97)950-61-14

Annotatsiya. Tezisdagi oliy ta'limda ta'lim metodlarining falsafiy-epistemologik, psixologik, didaktik va tashkiliy asoslari umumlashtiriladi. Integrativ adabiyotlar sharhi asosida metod, usul, texnologiya, vosita va ta'lim shakli farqlanadi. Metod tanlash uchun muallifning "Maqsad-mazmun-faoliyat-muhit-dalil" modeli taklif etiladi. Model

samaradorlikni metodning yangiligi bilan emas, kutilayotgan natija, talaba faoliyati va baholash dalilining muvofiqligi bilan bog'laydi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, ta'lim metodi, didaktika, konstruktiv muvofiqlik, faol ta'lim, kurs dizayni.

Аннотация. В тезисе обобщены философско-эпистемологические, психологические, дидактические и организационные основы методов обучения в высшем образовании. На основе интегративного обзора разграничены метод, приём, технология, средство и форма обучения. Предложена авторская модель «Цель-содержание-деятельность-среда-доказательство». Эффективность метода связывается с согласованностью результата, учебной деятельности и доказательств его достижения, а не с новизной метода.

Ключевые слова: высшее образование, метод обучения, дидактика, конструктивное согласование, активное обучение, дизайн курса.

Kirish

Oliy ta'lim sifati o'quv mazmunining talaba faoliyatiga aylanishi va natijaning qanday dalil bilan tasdiqlanishiga bog'liq. Shu bois metod faqat axborot uzatish usuli emas, balki maqsad, mazmun, faoliyat va baholashni bog'lovchi didaktik mexanizmdir. "Zamonaviy metod", "interfaol usul" va "raqamli vosita"ni tenglashtirish esa metod tanlashda xatoga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni sifatni ta'minlash, ta'lim ustuvorligi va kamsitmaslik prinsiplarini belgilaydi [1]. Oliy ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi amaliy ko'nikmalar, ilg'or pedagogik va raqamli texnologiyalarni rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida ko'rsatadi [2].¹

¹ PF-5847-son Farmon oliy ta'lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish va nazariy bilimdan amaliy ko'nikmaga yo'naltirish vazifalarini belgilaydi. Rasmiy manba: <https://lex.uz/docs/-4545884>.

Tadqiqot maqsadi ta'lim metodining nazariy asoslarini tizimlashtirish, unga yaqin tushunchalarni chegaralash va o'quv natijasiga mos metod tanlash modelini ishlab chiqishdan iborat.

Nazariy asos va metodologiya

Biggs va Tangning konstruktiv muvofiqlik nazariyasiga ko'ra, kutilayotgan o'quv natijasi, talaba bajaradigan faoliyat va baholash topshirig'i bir xil kognitiv darajaga xizmat qilishi kerak [3]. Demak, metod mazmunni yetkazish bilan cheklanmay, talabaning o'zlashtirishini namoyon qiladigan faoliyatni tashkil etadi.²

Faol ta'lim bo'yicha 225 tadqiqotning metatahlili talabani savolga javob berish, muammoni yechish va tushuntirishga jalb etish natijani yaxshilashini ko'rsatgan [4]. Keyingi metatahlil faol ta'lim kam vakillik qiluvchi guruhlar o'rtasidagi o'zlashtirish tafovutini qisqartirishi mumkinligini aniqlagan [5]. Biroq murakkab topshiriq yo'riqnoma va qayta aloqasiz samarali bo'lmaydi [6; 7].

Raqamli muhit pedagogik qonuniyatlarni almashtirmaydi. Onlayn ta'limda o'qituvchi mavjudligi va mazmunli talaba faoliyati muhim [8]; raqamli ta'lim esa infratuzilma, mazmun, boshqaruv va dalillardan foydalanishni birlashtiruvchi ekotizimdir [9]. UNESCO texnologiya inson markazli ta'limga xizmat qilishi kerakligini ta'kidlaydi [10].³

Generativ sun'iy intellekt izoh, mashq va tezkor fikr bildirishga ko'maklashishi mumkin. Ammo uning javobini ishonchlilik, mualliflik, maxfiylik va tarafkashlik nuqtayi nazaridan tekshirish zarur [11; 12]. U mustaqil didaktik metod emas, maqsadga muvofiq tanlangan metod ichidagi vositadir.

² Konstruktiv muvofiqlik kutilayotgan natija, talaba bajaradigan o'quv faoliyati va baholash topshirig'ining bitta kognitiv yo'nalishga xizmat qilishini anglatadi. Qarang: Biggs, J.; Tang, C. Teaching for Quality Learning at University, 2011.

³ UNESCO 2023-yilgi Global Education Monitoring hisobotida texnologiyani ta'lim oluvchi manfaatini markazda saqlagan holda dolzarblik, tenglik, kengaytirish imkoniyati va barqarorlik mezonlari asosida tanlashni tavsiya etadi: <https://www.unesco.org/gem-report/en/technology>.

Tadqiqot integrativ adabiyotlar sharhi va qiyosiy kontent-tahlil asosida bajarildi. Manbalar mavzuga aloqadorlik, muallif va nashrning tekshirilishi, DOI yoki barqaror URL mavjudligi hamda metod samaradorligiga oid dalil berishi mezonlari bo'yicha tanlandi. Tahlil konseptual xarakterga ega; yangi ishtirokchilar bilan tajriba o'tkazilgani da'vo qilinmaydi.

Tahlil korpusiga 18 manba kiritildi: 2 ta normativ-huquqiy hujjat, 7 ta empirik yoki sharh maqolasi, 4 ta xalqaro va professional tashkilot materiali, 3 ta fundamental didaktik manba va 2 ta zamonaviy pedagogik-texnologik tadqiqot. Manbalar tushuncha, nazariy tayanch, talaba faoliyati, o'qituvchi roli, muhit va baholash dalili bo'yicha qiyoslandi.⁴

Asosiy natijalar

Tayanch didaktik tushunchalar

Metod – maqsadga eltuvchi o'qituvchi va talaba faoliyatining umumiy yo'li; usul – shu yo'l ichidagi aniq amal. Pedagogik texnologiya bosqich va nazoratni oldindan loyihalaydi, vosita esa faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi. Ta'lim shakli jarayonning tashqi tashkil etilishidir. Bu farqlar 1-jadvalda jamlangan.

1-jadval. Ta'limga oid asosiy didaktik tushunchalarning farqi

Tushuncha	Asosiy savol	Misol	Noto'g'ri tenglashtirish xavfi
Metod	Maqsadga qanday faoliyat orqali erishiladi?	Muammoli ta'lim, keys-stadi, loyiha, tushuntirish	Har qanday qiziqarli mashqni alohida metod deb atash

⁴ Integrativ tanlov statistik representativlikni da'vo qilmaydi. Uning vazifasi ta'lim metodlariga oid huquqiy, nazariy, empirik va texnologik dalillarni bitta tahliliy ramkada birlashtirishdir.

Tushuncha	Asosiy savol	Misol	Noto'g'ri tenglashtirish xavfi
Usul	Metod ichida qaysi aniq amal bajariladi?	Savol, taqqoslash, "bir daqiqalik yozuv", refleksiya	Usulni butun kurs metodologiyasi o'rniga qo'yish
Texnologiya	Jarayon qaysi ketma-ketlik va nazorat bilan takrorlanadi?	Teskari sinf texnologiyasi, modul ta'limi	Faqat raqamli platformani texnologiya deb hisoblash
Vosita	Faoliyat nima yordamida bajariladi?	LMS, simulyator, video, SI yordamchisi	Vosita mavjudligini ta'lim sifati deb qabul qilish
Shakl	Ta'lim qayerda va qanday tashkiliy ko'rinishda kechadi?	Ma'ruza, seminar, amaliyot, onlayn mashg'ulot	Shaklni metodning didaktik mazmuni bilan aralashtirish

Manba: muallif tomonidan [3; 6–10; 13] manbalar tahlili asosida tuzilgan.

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli platforma yoki qiziqarli mashqni o'z-o'zidan metod deb atash didaktik vazifani xiralashtiradi. Masalan, Moodle faqat maqsad, topshiriq va baholash bilan bog'langanida metodik qiymat yaratadi.

Ta'lim metodining to'rt nazariy darajasi

Falsafiy-epistemologik daraja bilimning qanday egallanishini izohlaydi: tayanch tushunchalarda izchil tushuntirish, murakkab kompetensiyalarda faol qo'llash talab etiladi. Konstruktiv va pragmatik yondashuvlar bilimni avvalgi tajriba hamda amaliy muammo bilan bog'laydi.

Psixologik daraja idrok, ishchi xotira, motivatsiya va metakognitsiyani hisobga oladi. Yangi boshlovchi talaba uchun namuna va bosqichli yo'riqnoma zarur; tajriba ortgach, tayanch kamaytirilib, mustaqil muammo yechish kengaytiriladi [6; 7].

Didaktik daraja natija, faoliyat va baholash birligini talab qiladi. “Tahlil qiladi” natijasi belgilangan bo’lsa, talaba vaziyatni mezon asosida ajratishi va xulosasini asoslab berishi kerak; faqat ma’ruza tinglash bunday dalil bermaydi [3].

Tashkiliy-ijtimoiy daraja guruh hajmi, vaqt, raqamli kirish, akademik halollik va inklyuzivlikni qamrab oladi. Universal Design for Learning yo’riqnomasi o’rganishdagi to’siqlarni kamaytirish va natijani ifodalashning muqobil yo’llarini tavsiya qiladi [13].

Maqsad mazmun faoliyat muhit dalil modeli

Taklif etilayotgan besh komponentli modelda maqsad – kuzatiladigan o’quv natijasi; mazmun – zarur tushuncha va tamoyillar; faoliyat – talabaning kognitiv va amaliy harakati; muhit – auditoriya, raqamli vosita, hamkorlik va tayanch; dalil – o’zlashtirishni tasdiqlovchi mahsulot yoki ijrodir. 2-jadval ushbu bog’liqlikni metod tanlash qaroriga aylantiradi.

2-jadval. O’quv natijasiga mos metod tanlash matritsasi

Kutilayotgan natija	Yetakchi faoliyat	Mos metod	Natija dalili
Tushunchani izohlash va farqlash	Taqqoslash, misol va qarshi misol keltirish	Qisqa tushuntirish, konsept savoli, o’zaro izohlash	Asoslangan javob, konsept xaritasi
Nazariyani vaziyatga qo’llash	Shartlarni ajratish, mezon asosida qaror qilish	Keys-stadi, muammoli topshiriq, simulyatsiya	Qaror va uning dalillangan asosi
Yangi yechim yoki mahsulot yaratish	Rejalash, sinash, takomil-lashtirish, himoya qilish	Loyiha va tadqiqotga asoslangan ta’lim	Prototip, hisobot, taqdimot, portfel

Kutilayotgan natija	Yetakchi faoliyat	Mos metod	Natija dalili
Hamkorlik va professional muloqot	Rol taqsimlash, muzokara, o'zaro baholash	Hamkorlikdagi ta'lim, rol o'yin	Guruh mahsuloti va individual refleksiya
O'z o'rganishini boshqarish	Maqsad qo'yish, monitoring va refleksiya	Formatif baholash, o'quv kundaligi, adaptiv mashq	O'sish dinamikasi va keyingi qadam rejasi

Manba: muallif ishlanmasi; konstruktiv muvofiqlik [3] va faol ta'lim dalillari [4-7] asosida.

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, metod tanlash talabani kutilayotgan natijasidan boshlanadi. Bitta kursdagi tushuntirish, keys, loyiha va formatif baholash bir-birini inkor etmaydi; ular turli natijalarga xizmat qilganda yaxlit kurs dizaynini hosil qiladi.

Muhokama

“An'anaviy” va “zamonaviy” metodlarni mutlaq qarama-qarshi qo'yish asosli emas: ma'ruza tayanch tushunchani izohlashi, faol topshiriq esa uni qo'llashni ta'minlashi mumkin. Faoliyat natijaga mos kelmasa yoki qayta aloqa bo'lmasa, tashqi faollik chuqur o'rganishga aylanmaydi. Bu xulosa faol ta'lim sharhlari, o'quv analitikasi va onlayn ta'lim bo'yicha manbalar bilan hamohang [15-18].

Deslauriers va hammualliflar talabalar faol darsda ko'proq o'rgansa-da, o'zlarini kamroq o'rgandim deb his qilishi mumkinligini ko'rsatgan [14]. Shuning uchun metod maqsadini tushuntirish, qiyinchilikni me'yorlash va o'sish dalillarini ko'rsatish zarur.⁵

Sun'iy intellekt g'oya yaratish va tezkor fikr bildirishga yordam beradi, lekin

⁵ Faol ta'limda talaba ko'proq aqliy kuch sarflagani uchun subyektiv o'rganish hissi pasayishi mumkin. Shu bois o'qituvchi faol metodning maqsadini tushuntirishi va o'sish dalillarini ko'rsatishi muhim. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1821936116>.

talabani talabani tekshirishi va mualliflik mas'uliyatini almashtirmaydi [11; 12]. Universitet siyosati undan foydalanish maqsadi, oshkor qilish, tekshirish va baholash mezonlarini belgilashi lozim.⁶

Modelning ilmiy yangiligi metodni besh komponent muvofiqligi orqali izohlashidir. U metodni nomi emas, talaba faoliyati va natija dalili bilan baholaydi hamda raqamli muhitni mustaqil maqsad emas, faoliyat sharti sifatida talqin qiladi.

Tadqiqot konseptual va sharh xarakterida. Model samaradorligini aniq fan, guruh hajmi va muhitda talaba mahsulotlari, rubrika natijalari va refleksiya asosida empirik sinash lozim.

Xulosa va takliflar

Ta'lim metodining nazariy asosi bilim haqidagi falsafiy qarash, o'rganishning psixologik qonuniyatlari, natija-faoliyat-baholash muvofiqligi va tashkiliy shartlarning birligidan iborat. Metodning yangiligi emas, shu tarkibiy qismlar mosligi sifatni belgilaydi.

Birinchi taklif: har bir fan sillabusiga "maqsad-mazmun-faoliyat-muhit-dalil" xaritasini kiritib, har bir natijaga mos topshiriq va baholash dalilini tekshirish.

Ikkinchi taklif: o'qituvchilar malakasini kurs dizayni ustaxonalarini orqali rivojlantirib, real topshiriq, rubrika va qayta aloqa siklini ishlab chiqish.

Uchinchi taklif: monitoringda platformaga kirish soni bilan cheklanmay, talaba mahsuloti, xatoni tuzatish va refleksiyani baholash.

To'rtinchi taklif: raqamli va SI vositalarini pedagogik qiymat, inklyuziv kirish, akademik halollik hamda ma'lumotlar xavfsizligi bo'yicha tekshirish.

Beshinchi taklif: metodik yangilikni kichik pilotda sinab, dalil asosida

⁶ Generativ sun'iy intellektdan foydalanish natijasida yaratilgan matn, dalil va manbalarni tekshirish, foydalanishni oshkor qilish hamda yakuniy mualliflik mas'uliyatini saqlash zarur. UNESCO yo'riqnomasi: <https://doi.org/10.54675/EWZM9535>.

takomillashtirgandan keyin boshqa fanlarga moslashtirib kengaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] O‘zbekiston Respublikasi. «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun, O‘RQ-637-son, 23.09.2020. URL: <https://lex.uz/docs/-5013007>.

[2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-son Farmoni. «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida», 08.10.2019. URL: <https://lex.uz/docs/-4545884> (murojaat sanasi: 30.07.2026).

[3] Biggs, John; Tang, Catherine. Teaching for Quality Learning at University. 4th ed. Maidenhead: Open University Press, 2011.

[4] Freeman, Scott; Eddy, Sarah L.; McDonough, Miles; Smith, Michelle K.; Okoroafor, Nnadozie; Jordt, Hannah; Wenderoth, Mary Pat. Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. Proceedings of the National Academy of Sciences, 2014, 111(23), 8410–8415. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1319030111>.

[5] Theobald, Elli J.; Hill, Mariah J.; Tran, Elisa; Agrawal, Sweta; et al. Active learning narrows achievement gaps for underrepresented students in undergraduate STEM. Proceedings of the National Academy of Sciences, 2020, 117(12), 6476–6483. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1916903117>.

[6] Mayer, Richard E. Should there be a three-strikes rule against pure discovery learning? American Psychologist, 2004, 59(1), 14-19. DOI: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.14>.

[7] Kirschner, Paul A.; Sweller, John; Clark, Richard E. Why minimal guidance during instruction does not work. Educational Psychologist, 2006, 41(2), 75-86. DOI: https://doi.org/10.1207/s15326985ep4102_1.

[8] Rapanta, Chrysi; Botturi, Luca; Goodyear, Peter; Guàrdia, Lourdes; Koole, Marguerite. Online university teaching during and after the COVID-19 crisis. Postdigital Science and Education, 2020, 2, 923–945. DOI: <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00155-y>.

[9] OECD. OECD Digital Education Outlook 2023: Towards an Effective Digital Education Ecosystem. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: <https://doi.org/10.1787/c74f03de-en>.

[10] UNESCO Global Education Monitoring Report Team. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education – A Tool on Whose Terms? Paris: UNESCO, 2023. URL: <https://www.unesco.org/gem-report/en/technology>.

[11] Miao, Fengchun; Holmes, Wayne. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. DOI: <https://doi.org/10.54675/EWZM9535>.

[12] Kasneci, Enkelejda; Sessler, Kathrin; Küchemann, Stefan; Bannert, Maria; Dementieva, Daryna; Fischer, Frank; et al. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. *Learning and Individual Differences*, 2023, 103, 102274. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2023.102274>.

[13] CAST. Universal Design for Learning Guidelines, Version 3.0. Lynnfield, MA: CAST, 2024. URL: <https://udlguidelines.cast.org/>.

[14] Deslauriers, Louis; McCarty, Logan S.; Miller, Kelly; Callaghan, Kristina; Kestin, Greg. Measuring actual learning versus feeling of learning in response to being actively engaged in the classroom. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2019, 116(39), 19251–19257. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1821936116>.

[15] Prince, Michael. Does active learning work? A review of the research. *Journal of Engineering Education*, 2004, 93(3), 223–231. DOI: <https://doi.org/10.1002/j.2168-9830.2004.tb00809.x>.

[16] Ifenthaler, Dirk; Yau, Jane Yin-Kim. Utilising learning analytics to support study success in higher education: a systematic review. *Educational Technology Research and Development*, 2020, 68, 1961–1990. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11423-020-09788-z>.

[17] Hodges, Charles; Moore, Stephanie; Lockee, Barb; Trust, Torrey; Bond, Aaron. The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning. *EDUCAUSE Review*, 2020. URL: <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>.

[18] Pelletier, Kathe; McCormack, Mark; Muscanell, Nicole; Reeves, Jamie; Robert, Jenay; Arbino, Natalie; et al. 2024 EDUCAUSE Horizon Report, Teaching and Learning Edition. Boulder, CO: EDUCAUSE, 2024. URL: <https://library.educause.edu/resources/2024/5/2024-educause-horizon-report-teaching-and-learning-edition>.